

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№ 10 SENTYABR (EYLÜL) 2008

HƏDİSİN İLK QAYNAĞI - SƏHABƏ

Dr. Qoşqar Səlimli

1. Səhabə

Həzrəti Peyğəmbər zamanında toplanan böyük hədis külliyyatının, öz-lərindən sonrakı nəsillərə gəlib çatmasında əvəzedilməz rol oynayan şəxslərin səhabə olduğu məlum olan bir xüsusdur. Bununla birlikdə hədis tarixini araşdırarkən bu nəsəl də qısaca olaraq təmas etmək və onlar haqqında ümumi məlumat vermək yerində olardı.

Səhabə sözünün lüğət mənası *səhbət* kəliməsindən törəmişdir. Bu söz zaman və məkan məhdudiyyəti olmadan bir kimsə ilə söhbət edən şəxsə aid edilən ismdir. Zamanın məhdudlaşdırılmaması, söhbətin, bir saatlıq bir vaxtın kiçik bir hissəsi olduğu kimi, bir çox illəri də içinə ala biləcəyinə dəlalət edir. Məsələn: bir kimsə üçün “bir saatlıq söhbəti var” deyildiyi kimi, illər uzununu söhbəti olduğu da deyilə bilər.

Hədis termini olaraq səhabə, Həzrəti Peyğəmbəri görə hər müsəlmana deyilir; ancaq bu tərifdə bəzi görüş ixtilafı mövcuddur: Buxariyə görə, Həzrəti Peyğəmbərlə söhbət edən, yaxud onu görə hər müsəlman, onun əshabındandır.¹ Əhməd b. Hənbəl, Bədir döyüşündə iştirak edənləri və fəzilət yönündən onları təqib edən digər səhabələrin adını çəkdikdən sonra, Rəsulullahla (s. a. s.) bir il, yaxud bir ay, yaxud bir gün və yaxud bir saat söhbət edən, yaxudda onu görə hər müsəlmanın onun əshabından olduğunu söyləməkdədir.² Əbül Müzəffər Səmaniyə görə hədisçilər, səhabə ismini, Həzrəti Peyğəmbərdən bir hədis, yaxud bir kəlimə rəvayət edən, hətta bunu daha da genişlədərək, Həzrəti Peyğəmbərin uca məqamı səbəbi ilə onu bir dəfə də olsa görə şəxsə aid etmişdilər.³

Tabiun nəslinin imamlarından olan Səid İbnül Müsəyyəbdən rəvayət edildiyinə görə, səhabə, Həzrəti Peyğəmbərlə bir və ya iki il bir yerdə olan,

¹ əl-Buxari Muhəmməd b. İsmayıl, *əl-Camius Səhih*, İstanbul, 1315, I-VIII, IV, s. 188.

² əl-Bağdadi əl-Xətib, *əl-Kifayə fi ilmir rivayə*, Heydərabad, 1357, s. 51.

³ İbnus Salah, Əbu Əmr Osman əş-Şəhrəzuri, *Ulumul hadis*, Heydərabad, 1966, s. 263.

yaxud onunla birlikdə bir və ya iki qəzvəyə (döyüş) qatılan şəxsdir; bunun xaricindəkilər səhabə sayılmazlar.⁴ Məşhur səhabə olan Ənəs b. Malikdən (r. a) “bu zamanda, Həzrəti Peyğəmbərin əshabından səndən başqa kimsə qalıbdır mı?” deyər soruşulduğu zaman “onu görə bəzi ə’rab vardır; ancaq onunla söhbəti olan kimsə, xeyir” cavabını vermişdir.⁵ İbn Kəsirə görə Ənəs b. Malik (r. a) bu sözü ilə, Rasulullahla (s. a. s.) söhbəti olanların artıq həyatda olmadıqlarını bildirmiş, fəqət əksəriyyətin istilahında mücərrəd görmə fəlinin, səhabə olmağa yetərli olması keyfiyyətini inkar etməmişdir; çünki Həzrəti Peyğəmbərin şərafı və ucalığı, onu görmənin xüsusiyyətinə işarət etməkdədir.

Əksər alimlərin fikrinə görə səhabə sözünü ən gözəl və ən mükəmməl şəkildə tərif edən alim İbn Həcər əl-Əsqalanidir. İbn Həcər bu mövzuda belə deməkdədir: “Səhabə, Həzrəti Peyğəmbərlə mömin olaraq görüşən, səhih görüşə görə, araya irtidat (dini rədd etmə) dövrü girmiş olsa belə, müsəlman olaraq ölə kimsəyə deyilir. Rəsul-i Əkrəmlə görüşdən məqsəd, bir yerdə oturmaq (mücaləsət), bir yerdə yol getmək (mümaşət) və birbirləri ilə danışmasalar belə, birinin digərinə qovuşması kimi ifadələrdən daha geniş bir mənadır. Bu mənanın içində, istər tək başına olsun, istər başqası ilə olsun, birinin digərini görməsi də girər. Bu baxımdan səhabənin tərif edilməsində “mülaqat” (görüş) təbiri istifadə etmək, bəzilərinin “səhabə Rasulullah (s. a. s.) görə şəxsdir” demələrindən daha yaxşıdır; çünki “görmə” sözü ilə edilən tərif, İbn Ümmi Məktum (r. a) və onun kimi kor olan kimsələri səhabə olmaqdan məhrum edər; halbuki onlar da şübhəsiz olaraq səhabəyəndirlər. Yuxarıdakı tərifdə qeyd edilən “mömin olaraq” sözündəki məqsəd, Həzrəti Peyğəmbərlə görüşən, ancaq kafir olan şəxsləri tərifin xaricində buraxmaqdır. Tərifdəki “müsəlman olaraq ölə” sözü də, bir başqa ayırd edici ibarətdir və Həzrəti Peyğəmbərlə mömin olaraq görüşdükdən sonra dindən çıxan (irtidat) və bu halı ilə ölə şəxsləri ayırmaqdadır. Məsələn: Ubeydullah b. Cahş və İbn Xatal bunlardan idilər.

“Araya irtidat dövrü girmiş olsa belə” sözü ilə, Rəsul-i Əkrəmlə mömin olaraq görüşməsiylə, Həzrəti Peyğəmbərin vəfatı arasında irtidat edib

⁴ əl-Bağdadi, a. k. ə., s. 50; İbnus Salah, a. k. ə., s. 263; əs-Süyuti, Cəlaluddin, *Tədribur ravi fi şərh Taqribin Nəvəvi*, Misir, 1379, s. 398.

⁵ İbnus Salah, a. k. ə., 264.

sonradan yenidən müsəlman olanlar nəzərdə tutulmuşdurlar. Belə şəxslər, istər Rasulullahın (s.a.s.) həyatında İslama dönsünlər, istər ikinci dəfə onunla görüşsünlər, fərqi yoxdur, onlar səhabə olaraq qalmaqdadırlar. “Səhih görüşə görə” sözü isə, bu məsələdəki ixtilafa işarət olub, Əş’as b. Qeysin (r. a) hekayəsi bu görüşün doğruluğuna dəlalət edər. Bu şəxs, irtidat edənlərdən idi. Əbu Bəkir əs-Siddiqin (r. a) yanına əsir olaraq gətirilmiş və onun vasitəsi ilə İslama qayıtmışdı. Hz. Əbu Bəkir də onun İslama təkrarən girişini qəbul edərək bacısı ilə evləndirmişdi. Bundan sonra heç kəs, onu səhabə olaraq zikr etməkdən, hədislərini müsnəd olaraq rəvayət etməkdən və digər əsərlərdə nəql etməkdən çəkinmədi.⁶

2. Səhabəni Tanıma Yolları

İslam alimlərinə görə bir şəxsin səhabə olduğu aşağıdakı yollarla bilinir.

a) Təvatür yolu. Həyatda ikən cənnətlə müjdələnmiş olan on nəfər (əl-əşarətu’l-mübaşşərə) bu yolla tanınır. Bunlar dörd xəlifə, Sa’d b. Əbi Vəqqas, Said b. Zeyd, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. əl-Avvam, Abdurrahman b. Auf və Əbu Ubeydə b. əl-Cərrahdır (radiyallahu anhum).

b) Şöhrət yolu. Dımam (və ya Dımad) b. Sa’ləbə bu yolla tanınır.

c) Şəhadət yolu. Hər hansı bir səhabə və yaxud tabiinin, başqa bir şəxsin “səhabə” olduğunu söyləməsi şəhadətdir. Humemə b. Əbi Humemə haqqında Əbu Musa əl-Əşarinin şəhadəti kimi.

d) İqrar yolu. Bu, bir şəxsin, özünün səhabə olduğunu deməsidir.

İqrarın qəbul edilməsi üçün, bu adamın ən gec hicri 110 tarixində vəfat etmiş olması şərtidir. Çünki səhabə dövrü hicri 110’da sona çatmaqdadır. Bu tarix, vəfatından bir ay əvvəl Hz. Peyğəmbərin, “yüz il sonra bugün yaşayanlardan heç kəs sağ qalmayacaqdır” hədisindən çıxarılmışdır. Hz. Peyğəmbər hicri 11-ci ildə vəfat etdiyi üçün, buna 100 il əlavə edilərək hicri 110 tarixi nəticəsinə gəlinir. Bu da səhabə dövrünün sonudur. Buna görə hicri 110-dan sonra edilən hər hansı bir iqrar qətiyyən etibarlı sayılmamaqdır.

⁶ İbn Həcər əl-Əsqalani, Əbül Fadl Şihabuddin, *Nuħbətul fikər*, Ankara, 1971, s. 75-76.

2. Səhabənin dərəcələri

Səhabənin yuxarıda verilən təriflərindən də anlaşılmaqdadır ki, Həzrəti Peyğəmbərdən bir hədis və ya bir kəlimə rəvayət edən, hətta məqamının ucılığı nəzərdə tutularaq, onu qısa bir müddət ərzində görənlər kəsin də səhabə sayılmaqdadır. Səhabəlik, insana dərəcə, mərtəbə və yüksək şərəf qazandıran bir sifətdir. Quran-i Kərimin ayətləri və Rəsul-i Əkrəmin hədislərində səhabənin fəzilətləri dilə gətirilmiş və bu nəslin digər müsəlman nəsillərə üstünlüyü açıq olaraq göstərilmişdir. Ancaq bunu da unutmaq olmaz ki, hər nə qədər yuxarıda verilən təriflərdə, Həzrəti Peyğəmbəri qısa bir müddət ərzində görənlər üçün də səhabə adı istifadə edilmişdisə də, onu görənlər arasında digərlərindən əvvəl müsəlman olanlar və bütün ömürlərini onun yanında keçirənlər vardır. Səhabələr arasında Rəsul-i Əkrəmlə birlikdə döyüşlərdə iştirak edənlər; onunla birlikdə İslamın yayılması, Allahın adının ucaldılması üçün çalışanlar, mücadilə edənlər; onunla birlikdə müşriklər tərəfindən təhdid edilənlər, işgəncəyə məruz qalanlar; ölümlə üzləşənlər və vətənlərini, mallarını, xanım və uşaqlarını tərk edib başqa yerlərə hicrət etmək məcburiyyətində qalanlar və nəhayət şəhid olanlar vardır. Əlbəttə bütün bunların arasında dərəcə fərqi olmasa təbiidir və Həzrəti Peyğəmbəri yalnız bir saat içində görüb ondan eşitdiyi yalnız bir hədisi rəvayət edən səhabə ilə, bütün ömrünü onun xidmətində keçirmiş, yaxud İslam üçün onunla birlikdə mücadilə etmiş, yaxudda bu yolda şəhid olmuş səhabə arasında bu dərəcə fərqi ortaya qoymaq gərəklidir; qısaca olaraq hər səhabəni fəzilət baxımından bir və eyni mərtəbədə saymaq qeyri mümkündür. Eyni mövzuya toxunan İbn Həcər belə demişdir: “Həzrəti Peyğəmbərlə daim bir yerdə olan, onunla müharibələrə qatılan və ya bayrağı altında şəhid olan səhabələrin, onunla hər zaman bərabər olmayan, onunla birlikdə müharibələrdə iştirak etməyən, onunla az danışan, az yol gedən, yaxud onu uzaqdan görənlər, yaxud da ancaq uşaqlığında görənlər arasında üstün olduqlarına şübhə yoxdur. Hər nə qədər Rəsulullahla (s. a. s.) söhbət şərəfi hamısı üçün, hətta Həzrəti Peyğəmbərdən heç hədis eşitməyən və hədisləri *mürsəl* olan kimsələr üçün hasıl olsa belə, birinciləri digərlərindən üstündür. Bununla bərabər ru'yət (görmə) şərəfinə nail olmaları səbəbi ilə onların hamısı səhabə sayılır”.⁷

⁷ İbn Həcər, a. k. ə., s. 77.

Səhabələr arasında olması gərəkən bu fərqlə görə İslam alimləri onları təbəqələrə ayırmışdılar:

Hafiz İbn Kəsirə görə, Peyğəmbərdən (s. a. s.) sonra, bəlkə də bütün insanların ən üstünü, onun xəlifəsi Həzrəti Əbu Bəkirdir. Hər kəsdən öncə Həzrəti Peyğəmbəri təsdiq etdiyi üçün ona Sıddiq deyilmişdi. Əbu Bəkir əs-Sıddiqdən (r. a) sonra Ömər İbnül Xəttab (r. a), sonra Osman ibn Affan (r. a), sonra da Əli ibn Əbi Talib (r. a) gəlməkdədir.

Dörd xəlifədən sonra fəzilət cəhətindən üstün olanlar, *Aşərəy-i Mübəşşərədən*⁸ olan digər səhabələr, sonra sıra ilə Bədir və Uhud döyüşlərində iştirak edənlər, Hüdeybiyyədə Rizvan beyətində olanlardır.⁹

Məşhur mühəddis əl-Hakim Əbu Abdullah ən-Nisaburi isə, səhabələri on iki təbəqəyə ayırmışdır; onun bu bölgüsü, digərləri arasında ən çox şöhrət qazanan fikir olmuşdur. əl-Hakim belə deyir:

1. Əbu Bəkir, Ömər, Osman, Əli və digərləri kimi Məkkədə ilk müsəlman olanlar. Tarixçilər arasında, Əli İbn Əbi Talibin (r. a) ilk müsəlman oluşu haqqında fikir ayrılığı olduğunu bilmirəm. Ancaq ixtilaf, onun müsəlman olduğu zaman həddi bülüğa çatıb catmaması məsələsi üzərindədir. Fəqət doğrusu budur ki, həddi bülüğa çatanlar arasında ilk müsəlman olan Əbu Bəkirdir (r.a).

2. Səhabənin ikinci təbəqəsi Darun Nədvə əshabıdır. Ömər İbnul Xəttab (r.a.) müsəlman olduğu və İslamını açıqladığı zaman, Darun Nədvəyə Həzrəti Peyğəmbərin yanına aparılmışdı. Orada Məkkə əhlindən olan bəzi adamlar Rasulullaha (s. a. s.) beyət etmişdilər.

3. Həbəşistana hicrət edən səhabələr.

4. Səhabələrin dördüncü təbəqəsi, Əqabə müqaviləsində Həzrəti Peyğəmbərə beyət edənlərdir. Necəki bəzi ravilərə "*fulan akabiyy*" deyilməkdədir.

5. Beşinci təbəqə ikinci Əqabə əshabı olub, onların əksəriyyətini Ənsar təşkil etməkdə idi.

6. Altıncı təbəqə, ilk Muhacirlərdən ibərət olub Mədinəyə girməkdən qabaq Həzrəti Peyğəmbər Kubadaykən ona çatanlardır.

⁸ Həyatdaykən cənnətlə müjdələnen on nəfərə verilən ad.

⁹ Əhməd Muhəmməd Şakir, *əl-Baisul xasis şərhu İxtisari Ulumul hadis*, Misir, tarixsiz, s. 206-207.

7. Bədir döyüşündə iştirak edənlərdir ki, Həzrəti Peyğəmbər onlar haqqında “Allah, əlbəttə əhl-i Bədri tanımışdır; istədiyinizi edin; Allah sizi bağışladı” buyurmuşdu.

8. Bədir ilə Hudeybiyyə arasında hicrət edən səhabələr.

9. Doqquzuncu təbəqə, Rizvan beyətinə qatılanlar olub, Allah Təala onlar haqqında “*ağac altında sənə beyət edən möminlərdən Allah əlbəttə razı oldu*”¹⁰ ayəsini nazil etmişdir.

10. Onuncu təbəqə, Hudeybiyyə müqaviləsi ilə Məkkənin fəthi arasında hicrət edən səhabələrdir. Bunlar arasında Xalid İbn Vəlid, Əmr İbnul As, Əbu Hureyrə (r. a) və daha çox adam var idi.

11. Bu təbəqə, Məkkənin Fəthi zamanı müsəlman olmuş Qureyşlilərdən meydana gələn bir topluluqdur. Bunların bir qismi itaət edərək İslamı qəbul etmiş, digər bir qismi isə qılınc qorxusu ilə müsəlman olmuş və zaman içində bu hala alışıbmışdılar.

12. Nəhayət on ikinci təbəqə, Həzrəti Peyğəmbəri Məkkənin Fəthi əsnasında və Vida həccində görən uşaqlardır.¹¹

3. Səhabələrin sayı

Həzrəti Peyğəmbərin vəfat etdiyi zaman səhabələrin sayı haqqında əlimizdə qəti bir rəqəm mövcud deyil. Bununla bərabər, İslamda ilk əhali sayımının Rasullullahın (s.a.s.) əmri ilə həyata keçirildiyini unutmamaq lazımdır. Buxarinin¹² Huzeyfə İbnul Yəmandan (r.a) rəvayət etdiyi bir hədisdən anlaşıldığına görə, Rəsuli Əkrəm “*mənim üçün müsəlmanlığını sözü ilə açıqlayanların adlarını yazın*” buyurmuş, bu əmr üzərinə 1500 adam sayılıb qeydə alınmışdır.¹³

Bu sayımın nə vaxt keçirildiyi məlum deyil. Bəzi müəlliflərə görə, Həzrəti Peyğəmbərin sayımla əlaqəli əmri Uhud döyüşünə çıxdığı zaman

¹⁰ Fəth surəsi, 18.

¹¹ əl-Hakim ən-Nisaburi Əbu Abdullah, *Marifətu ulumul hadis*, Qahirə, 1987, s. 22-24.

¹² Buxari, a. k. ə., IV, s. 33-34.

¹³ Eyni hədis üçün baxın: Əhməd b. Hənbəl, *əl-Müsənəd*, Qahirə, I-XVI, V, s. 381.

(3/625), bəzilərinə görə, Xəndək muharibəsi əsnasında (5/627), bəzilərinə görə isə Hudeybiyyə səfərində (6/628) verilmişdi.¹⁴

Olduqca erkən dövrdə həyata keçirilən bu əhali sayımı ilə daha sonrakı səhabə sayısını təyin və ya təxmin etmək mümkün deyildir. Bununla bərabər, İslamın ilk dövrlərinə aid səhabə sayı ilə əlaqəli olaraq təqribi bəzi rəqəmlər irəli sürülmüşdür. Məsələn İbnus Salahın nəql etdiyi bir xəbərdən öyrənilədiyinə görə, Həzrəti Peyğəmbərdən hədis rəvayət edən səhabələrin sayı haqqında bir sualla qarşılaşan Əbu Zur'a ər-Razi “bunu kim qeyd edəcək? Həzrəti Peyğəmbərlə birlikdə Vəda həccinə 40 min, Təbuk qəzvasına isə 70 min adam qatılmışdı” cavabını vermişdi.¹⁵ Başqa bir rəvayətdə, Həzrəti Peyğəmbərdən yalnız dörd min hədis rəvayət olunduğunu söyləyən bir nəfərə şiddətlə etiraz edən Əbu Zur'a, bu sözün zındıxlara aid olduğunu irəli sürmüş və “Rasulullahın (s. a. s.) hədislərini kim sayıb ki? Onun ruhu alındığı zaman onu görmüş və eşitmiş 114 min adam var idi.” demişdi. Onun bu sözü üzərinə “ya Əba Zur'a, bu 114 min adam harada idilər və Həzrəti Peyğəmbərdən harada eşitdilər?” deyildiyi zaman da o bu cavabı vermişdi: “Mədinə ilə Məkkə əhalisi və bu iki yer arasındakilər, ər'abilər və Peyğəmbərlə (s. a. s.) Vəda həccinə şahid olanlar. Hamısı onu Arəfədə görmüş və ondan eşitmişdilər”.¹⁶

Əbu Zur'a, Həzrəti Peyğəmbərin vəfatı əsnasında 114 min səhabənin var olduğunu söyləməklə bərabər, ər-Rafiiyyə görə, Mədinədə 30 min, digər ərəb qəbilələri də 30 min olmaq üzrə cəmi 60 min səhabə vardır.¹⁷ İmam Şafii də Rəsuli Əkrəmi görə və ondan rəvayət edən səhabələrin 60 min olduğunu söyləmişdir.¹⁸

Görüldüyü kimi, səhabələrin sayı haqqında qəti bir rəqəm ortaya qoymaq mümkün deyildir. Bununla bərabər bu sayının biraz qabarıq olduğunda da şübhə yoxdur. Necə ki, daha sonralar gələn təbəqə müəlliflərinin, adlarını

¹⁴ əl-Ayni Bədrüddin Mahmud b. Əhməd, *Umdətul Qari*, İstanbul, 1308, I-XII, VII, s. 98.

¹⁵ İbnus Salah, a. k. ə., s. 267.

¹⁶ İbnus Salah, a. k. ə., s. 268.

¹⁷ Süyüti, *Tədribur ravi*, s. 405-406.

¹⁸ a. k. ə.

və tərcümeyi hallarını təsbit edib verə bildikləri səhabə sayısının 10 mini keçmədiyini də bir həqiqətdir.

Ancaq nə olursa olsun səhabə sayı, hədis tarixi nöqtəyi nəzərindən üzərində durulması gərəkli olan xüsusdur. Yuxarıda verilən rəqəmlərə əsaslanaraq təqribən 100 min səhabənin yaşadığını qəbul etsək belə, bunların hamısının hədis rəvayət etdiyini düşünmək əlbəttə mümkün deyildir. Bəlkə də əksəriyyətini bədəvi ərəblərin təşkil etdiyi bu müsəlmanların, inanc və iman yönündən mərtəbələri nə dərəcə yüksək olursa olsun, hədis əxz və rəvayətində hamısının eyni elm və qabiliyyətə sahib olduqları irəli sürülməz. Hər dövrdə hər cəmiyyətdə olduğu kimi, İslamın ilk dövründə və səhabə toplumunda da, hər fərd, görə biləcəyi işə yönəlmiş, qabiliyyəti istiqamətində özünü o işin həyata keçirilməsinə həsr etmişdi. Əbu Hüreyrənin (r. a) də söylədiyi kimi, Mədinədə torpaq və ərəzi sahibi olan Ənsar tarlasında təsəvüfatla və bağçaçılıqla məşğul olurdu. Məkkədən Mədinəyə hicrət edən Muhacirlər isə, bazarda ticarətlə məşğul olaraq yaşayışlarını təmin edirdilər.¹⁹ Bunlardan bəziləridə özlərini elmə həsr etmiş və gücləri çatdığı qədəri ilə bir şey öyrənməyə çalışmışdılar. Müasir günümüzdə belə, sayıları milyonlarla ifadə edilən cəmiyyətlər içərisində, özlərini elmə həsr etmiş insanların sayı nə qədər azdır!

Səhabə dövründə də vəziyyət bundan fərqli deyildir. Demək olar ki, hədis rəvayət edən bütün səhabələrin hədislərini *Müsnəd* adlı əsərində nəql etdiyi söylənən Əbu Abdurrahman Bəqiy İbn Məxləd²⁰ hədis rəvayət edən təqribən 1300 səhabənin adını əsərində vermişdir. İbnul Cəvzinin eyni kitaba istinad edərək verdiyi səhabə sayı isə 1060'dır.²¹ Yenə verilən rəqəmlərə görə, bunlardan 1000 qədərini ən çox iki hədis rəvayət etdiyi nəzərdə tutularsa²² geridə qalan 300 səhabənin qismən hədis rəvayəti ilə məşğul olduqları deyilə bilər. Ancaq bu 300 adamdan yalnız 7 nəfərin 1000'nin, ancaq dörd nəfərin 500'ün və ancaq iyirmi yeddi nəfərin də 100'ün üzərində hədis rəvayət etdikləri düşünülərsə,²³ 38 səhabənin 100'ün üzərində hədis əzbərlə-

¹⁹ Buxari, *Səhih*, I, s. 37-38.

²⁰ Əhməd Muhəmməd Şakir, *əl-Bais*, s. 210.

²¹ Muhəmməd Zübeyr Sıddıqi, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul, 1966, s. 41.

²² Eyni yer.

²³ Eyni yer.

mək surəti ilə özlərini həqiqətən də bu işə vermiş olduqları deyilə bilər. Təqribən 100 minə yaxın olan bir səhabə topluluğu içində hər biri 100'dən çox hədis rəvayət edən 38 səhabə əlbəttə ki böyük bir sayı deyildir. Ancaq biraz əvvəl işarət edildiyi kimi, onlardan yalnız yeddi səhabə 1000'in üzərində hədis rəvayət etmiş və *əl-Muksirun* (çox rəvayət edən) adıyla anılmışdır.

Verilən rəqəmlərə görə, bu yeddi nəfərdən ən çox hədis rəvayət edən səhabə, 5374 hədisi ilə Əbu Hureyrədir (r. a).²⁴ Buxari və Müslim *Səhihlərində* bu hədislərin 325'ni ittifaqla nəql etmişdirlər, yalnız Buxari 93, yalnız Müslim isə 189'nu rəvayət etmişdir.²⁵

Əbu Hureyrədən (r. a) sonra rəvayət etdiyi 2630 hədislə ikinci dərəcəni səhabə Abdullah İbn Ömər İbnul Xəttab (r. a) tutmaqdadır. Əhməd b. Hənbəl onun 2019 hədisini rəvayət etmişdir.²⁶

Abdullah İbn Ömər (r. a) sonra ən çox hədis rəvayət edən səhabə Ənəs İbn Malikdir (r. a). O 2286 hədis rəvayət etmişdir. Əhməd b. Hənbəl *əl-Müsnədinə* Ənəsin (r. a) 2178 hədisini almışdır.²⁷

Ənəs İbn Maliki (r. a) rəvayət etdiyi 2210 hədislə Möminlərin Anası Həzrəti Aişə (r. a) təqib etməkdədir.

Həzrəti Aişədən sonra gələn səhabə Abdullah İbn Abbasdır (r. a). İbnul Cəvziyyə görə o 1660 hədis rəvayət etmişdir.²⁸

İbn Abbasdan (r. a) sonra 1540 hədislə Cabir b. Abdullah (r. a) və 1170 hədislə də Əbu Səid əl-Xudri (r. a) gəlir.²⁹

Yuxarıda qeyd edilən səhabələrin xaricindəkilərin Həzrəti Peyğəmbərdən rəvayət etdikləri hədislərin sayı, daha əvvəl qeyd edildiyi kimi minin altındadır və bu şəkildə hədis rəvayət edənlərə alimlər tərəfindən *əl-muqillun* deyilmişdir.

Mövcud olan hədis əsərlərinin indiyə qədər müfəssəl bir indeksi olmasına baxmayaraq, yuxarıda verilən rəqəmləri qəti olaraq qəbul etməmək lazımdır. Bununla bərabər onların həqiqətə yaxın olduqları şübhəsizdir. Bəzi hədis əsərlərində, adı altında hədis rəvayət edilən səhabə sayı ilə əlaqəli

²⁴ Süyuti, a. k. ə., s. 401.

²⁵ Əhməd Muhəmməd Şakir, a. k. ə., s. 211.

²⁶ a. k. ə., s. 211.

²⁷ a. k. ə., s. 211.

²⁸ Süyuti, a. k. ə., s. 403.

²⁹ Əhməd Muhəmməd Şakir, a. k. ə., s. 211.

olaraq verilən rəqəmlər də, demək olar ki, rəvayət etdiyi bilinən səhabə miqdarını aşmaz. Məsələn Buxari və Müslimin *Səhihlərində* 149 səhabədən müştərək olaraq, ayrıca Buxarinin 208, Müslimin isə 213 ayrı səhabədən gələn hədisləri rəvayət etdikləri bilinən bir xüsusdur.³⁰ İmam Malikin *Muvattasında* 98, Əbu Davud ət-Tayalisiyin *Müsnədində* 281, Əhməd b. Hənbəlin *əl-Müsnədində* isə 700 yaxın səhabədən hədis alınmışdır.³¹

Verilən bütün bu rəqəmlər, bu gün əlimizdə olan hədislərin bəlli sayıda səhabələr tərəfindən rəvayət edildiyini göstərməyə yetərlidir və bir cəhətdən hədisin səhhət (doğruluq) yönündən onun qarantı olaraq da qəbul edilə bilər. Ancaq bilindiyi kimi bəşər övladı daim səhv edə biləcək bir yaradılışa sahibdir. Bu yaradılış, onun hər zaman ən az səhv edə biləcəyi işlərə yönəlməsinə səbəb olmuşdur. İxtisaslaşmanın ən yüksək səviyyəyə çatdığı əsrimizdə bu xüsüs daha da yaxşı anlaşılmaqdadır. Heç kəs görə bilməyəcəyi bir işin arxasınca düşməməkdə, hətta ona həvəs belə göstərməməkdədir. İslamın ilk dövründə də vəziyyət bundan fərqli olmamışdır. Həzrəti Peyğəmbərin minlərlə olan səhabəsi, yeni bir dinin doğuşunu və yüksəlişini həyacanla təqib edərkən və onun ilk və son müjdəçisinə sevgi və iman dolu bir qəlb ilə bağlanırkən, dünyavi işlərini də tərk etməmiş, onların bir qismi ticarət və təsərrüfatla məşqul olarkən, digər bir qismi də özlərini başqa bir sahəyə, *elm* sahəsinə vermişdirlər. Bunlardan bəziləri, hədis öyrənib əzbərləməyi məqsəd tutaraq, bu sahədə ixtisas sahibi olmağa müvəffəq olmuş, bəzisi də hədislərdən hökm çıxarmanı öyrənirəkən, digərləri də vaxtlarını Qurana həsr edərək ayələrin zahiri və batini mənaları üzərində elm sahibi olmuşdurlar. Fəqət minlərlə səhabənin hamısı, böyük şərəfinə rəğmən bu sahədə dərinləşmə həvəsinə qapılmamış, hər biri gücləri və qabiliyyətlərinin imkan verdiyi müxtəlif sahələrə yönəlmişdirlər.

³⁰ Muhəmməd Zübeyir Sıddiqi, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 45.

³¹ Eyni yer.

ƏDƏBİYYAT

əl-Ayni, Bədrüddin Mahmud b. Əhməd, *Umdətul Qari*, İstanbul, 1308, I-XII

əl-Bağdadi, əl-Xətib, *əl-Kifayə fi ilmir rivayə*, Heydərabad, 1357

əl-Buxari, Muhəmməd b. İsmayıl, *əl-Camius Səhih*, İstanbul, 1315, I-VIII

Əhməd Muhəmməd Şakir, *əl-Baisul xasis şərhu İxtisari Ulumil hadis*, Misir, tarixsiz

əl-Əsqalani, İbn Həcər, Əbül Fadl Şihabuddin, *Nuhbətul fikər*, Ankara, 1971

İbnus Salah, Əbu Əmr Osman əş-Şəhrəzuri, *Ulumul hadis*, Heydərabad, 1966

ən-Nisaburi, əl-Hakim Əbu Abdullah, *Marifətu ulumil hadis*, Qahirə, 1987

Sıddiqi, Muhəmməd Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul, 1966

əs-Süyuti, Cəlaluddin, *Tədribur ravi fi şərhi Taqribin Nəvəvi*, Misir, 1379

XÜLASƏ

Bildiyimiz kimi, bəzi klasik və müasir dönəmə aid olan Hədis Üsulu kitablarında, ümumiyyətlə “Əshab” başlığı altında, onların müxtəlif yönünə yer verilmişdir. Məsələn; səhabə tarixi, hədis rəvayətində əshabın dəyəri, az və ya çox sayda hadis rəvayət edən səhabələr, alim səhabələr, şair səhabələr, səhabələrin vəfat etdiyi yerlər, ən son vəfat edən səhabələr, mühacirlər və ənsar, əşərəy-i mübəşşərə, Əhl-i Bədr, Əhl-i Süffa, əshabın fəzilətlərinə dair əsərlər, müəlləfəy-i qülub, sonrakı əsrlərdə səhabə olduğunu iddia edənlər... kimi başlıqlar, bunların bir hissəsini təşkil etməkdədir. Biz bu məqalədə, bu başlıqların bəzilərini əsas aldıq. Bununla birlikdə, ümumi olaraq səhabə haqqında məlumat verməyi məqsədə uyğun hesab edərək, səhabə məfhumunu açıqladıq.

РЕЗЮМЕ

Известно, что во многих источниках Усуль аль-Хадиса классического и современного периодов, под заголовком «Асхаб», имеется информация о разных особенностях сподвижников Пророка. Вот некоторые из них: История асхабов, роль асхабов в предании хадисов Пророка, асхабы, которые имеют много или же малочисленные предания от Пророка, асхабы-ученые, асхабы-поэты, места смерти асхабов, асхабы скончавшиеся самыми последними, мухаджиры и ансары, десять асхабов, которые ещё при жизни были оповещены вестью, что попадут в рай (ашарейи мубашшара), участники битвы при Бадре, постояльцы Суффы, книги о достоинствах асхабов, муаллефейи кулуб, люди жившие после асхабов, но утверждавшие, что они тоже относятся к ним, ... и т. д.

В этой статье, мы обосновались на некоторые вышеприведенные заголовки. Но вместе с этим, читатель сможет здесь найти общию информацию о термине “асхаб”.

RESUME

It's known that, in many sources of Usul-al-Hadis of classical and modern periods under the title "ashab", there is information about the various features of Muhammed's followers. Here are some of them: the history of ashabs, the role of ashabs in transforming the Prophet's hadis, scholar-ashabs, poet-ashabs, the place of ashabs death, the last died ashabs, Muhajirs and Ansars, ten ashabs who being alive were informed that they would enter the Paradise (ashars of mubashers), the soldiers of the battle of Badr, inhabitants of Suffa, the books about the qualities of ashabs, muallafs kulub, the people lived after ashabs but claiming that they also connected with ashabs and so on.

In this article we relied on some of abovementioned titles. However, the reader can also find common information about the term "ashab".